

ביאורי מקראות בספר שמואל

מאמר טז

על מזוזת היכל ה'

(שמואל א, א ט)

וַתָּקֶם חֲנָה אַחֲרֵי אֲכָלָהּ בְּשֻׁלָּהּ וְאַחֲרֵי שִׁתָּהּ וְעָלִי הִפָּהּ יוֹשֵׁב עַל
הַכֶּסֶּא עַל מְזוֹזַת הַיֵּיכָל ה'.

"היכל ה'"

במאמר זה נמשיך לעסוק בהנגדה שהכתוב נוקט, בין חנה ובין עלי הכהן, תוך הרחבה בחידוש של המקדש כ"בית ה'".

כבר עמדנו על כך, שדמותו של עלי מתוארת בפעם הראשונה, כשהוא "יֹשֵׁב עַל הַכֶּסֶּא עַל מְזוֹזַת הַיֵּיכָל ה'". הישיבה על מזוזת היכל ה' נועדה לשמור להשגיח על הכניסה למקדש. עלי הכהן הוא 'שומר משמרת הקדש'; הוא ממשיך את תפקיד 'משה ואהרן ובניו' כפי שהוא מתואר בספר במדבר (ג לח): 'וְהַחֲנִיִּים לִפְנֵי הַמִּשְׁכָּן קִדְּמָה לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד מִזֶּרְחָה מִן הַמִּשְׁכָּן וּבָנָיו שְׁמֵרִים מִשְׁמֶרֶת הַמִּקְדָּשׁ לְמִשְׁמֶרֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָזָר הִקְרִיב יוֹמָתוֹ. זֶהוּ הַיָּחִס שֶׁל עָלִי לַמִּקְדָּשׁ, מִקוֹם הַדּוֹרֵשׁ שְׁמִירָה וְרִיחּוּק מִפְּנֵי זָרִים. גַּם עָלִי עֲצֻמוֹ, אִינוֹ נִמְצָא בַּתּוֹךְ הַמִּקְדָּשׁ, אֲלָא רַק מֵחוּץ אֵלָיו.

נראה לדרוש באופן זה את הביטוי שהכתוב מתבטא כאן ביחס למשכן - "הַיֵּיכָל ה'", על אף שהוא מופיע פעמים רבות במקרא. ובפרט, שבכל פרק זה, רק כאן מתואר כך המשכן בשילה, מול פעמיים אחרות שבו הוא מוזכר בשם 'בית ה' (בהמשך, בפרק ג', יופיע שוב ביטוי זה: 'וְנָגַד אֱלֹהִים טָרָם יִכְבֶּה וְשִׁמּוֹאֵל שִׁכַּב בְּהַיֵּיכָל ה', ונעמוד על כך להלן).

ובכן: 'היכל' אינו 'סתם' בית: הוא בית מפואר, מרומם, ארמונו של מלך. עלי הכהן, אפוא, יושב על מזוזת הפתח משום שהוא פתח של היכל ה', והיכל ה' טעון שמירה: **אינו דומה פלטרין של מלך שיש לו שומרים לפלטרין שאין לו שומרים** (ספרי זוטא קרח יח ד).

משכך, תיאורו של עלי כמי שיושב על מזוזת היכל ה', משלים את הניגוד בינו לבין חנה: חנה אוכלת בשילה, משום שהיא נמצאת 'בבית ה', ובית הוא מקום של אכילה. ולא רק אכילה, אלא אפילו שתיה נעשית במרחב הזה שה' שוכן בתוכו, אף כי לא במקדש עצמו,

אלא במרחב של לפני ה'. עלי, לעומתה, יושב ושומר על משכן שילה, משום שמבחינתו הוא היכל ה', והיכל טעון שמירה והבדלה.

בית ה' מול היכל ה' לענין תביעת המקדש מסביבתו

אך לא זו בלבד ניתן לנו לדרוש מהביטוי 'היכל ה': הכינוי 'היכל ה' למקדש, ככינוי בולט ומודגש, מביאה אותנו בעל כרחנו להיזכר בדברי הנביא ירמיהו:

כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הֵיטִיבוּ דְרָכֵיכֶם וּמַעַלְלֵיכֶם וְאַשְׁכְּנָה אֶתְכֶם
בְּמָקוֹם הַזֶּה: אֵל תִּבְטְחוּ לָכֶם אֶל דְּבַרִּי הַשָּׁקֶר לֵאמֹר הֵיכַל ה' הֵיכַל ה'
ה' הֵמָּה:

... כִּי לֹכֵן נָא אֶל מְקוֹמִי אֲשֶׁר בְּשִׁילוֹ אֲשֶׁר שָׁכַנְתִּי שְׁמִי שָׁם בְּרֹאשׁוֹנָה וְרָאוּ אֶת
אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לוֹ מִפְּנֵי רָעַת עַמִּי יִשְׂרָאֵל:

הרי ששוב, הביטוי 'היכל ה' נמצא, באופן בולט ומודגש - החזרה של ירמיהו עליו שלש פעמים היא ביטוי מובהק לכובד המשקל שלו - בהקשר של משכן שילה. בפשטות, כוונתו של ירמיהו לומר, שכפי ששילה נחרב למרות היותו היכל ה', כך עלול בית המקדש שבירושלים להיחרב.

אך לאמיתו של דבר, נראה שכוונת ירמיהו עמוקה יותר: משכן שילה לא נחרב 'למרות' היותו היכל ה', אלא 'בגלל' היותו היכל ה'. הלא מהו הדבר שאפשר לבני ישראל לחטוא ולסמוך על השראת השכינה בבית המקדש? אמירתם 'היכל ה' היכל ה' היכל ה'. בית המקדש הוא ארמונו של המלך, וארמון המלך הוא נבדל ומקודש, ואינו מקיים יחס עם סביבתו: להיפך, כל סביבתו מוקפת בשמירה ובהגבלה, שלא יתקרב לשם אדם שאינו מארמון המלוכה.

היעדר יחס בין בית המקדש - ארמון המלך, לבין סביבתו - משפיע בשני הכיוונים: בית המקדש אינו משפיע על סביבתו, ואינו מושפע ממנה. התייחסותם של בני ישראל למקדש כהיכל ה', מנעה את השפעתו של בית המקדש על החיים שסביבו, ובאותה מידה סברו הם שבית המקדש אינו מושפע מהחיים שסביבו, ועל כן אין חשש שהקלקול שבחיים סביב המקדש יביאו אותו לידי חורבן. ישנה הבדלה מוחלטת בין הקדש - בית המקדש, אשר בו מתרכזת עבודת ה', בו יש מקום רק לרוחניות ולקדושה; ובין החול - שאונה של העיר השוקקת בחיי חולין, בשווקים ובחנויות ובגשמיות האנושית, הארצית.

אבל זו היתה טעותם הנוראה: תפקידו של בית המקדש הוא להיות 'בית ה', ובית אינו דבר הנבדל מסביבתו, אלא להיפך, הוא חלק ממנה. הוא משפיע על סביבתו - ומושפע ממנה, וכאשר הוא אינו מקיים את תפקידו להשפיע עליה, הוא מתרוקן ממהותו, ונחרב.

לעיל הרחבנו בחידוש של בית ה' כמקום של אכילה ושתיה, כמקום של 'האדם באשר הוא

אדם'. בדברינו כאן מתברר שחידוש זה מביא בחובו תביעה משמעותית על האדם - עצם נתינת המקום לאדם, לחייו העצמיים, במקום בו שורה השכינה - מחייב את האדם לחיים מתוקנים יותר. לא רק אכילת הקדשים, שעם זה שהיא אכילה גשמית ואנושית, יש בה מימד של קדושה - אלא גם חיי החולין של האדם, הגם שהם חולין, ואין בהם קודש - חל עליהם שמו של ה' באופן של חולין: עליהם להיות מתוקנים, מוסריים, חיים של צדק ושל סדר חברתי מתוקן. כאשר ירושלים חדלה להיות עיר הצדק, ממילא ניטל ממנה התואר עיר הקדש, משום שהקדש מופיע בעיר באופן של צדק. זוהי אזהרתו של ירמיהו:

הִנֵּה אַתֶּם בְּטָחִים לָכֶם עַל דְּבָרֵי הַשֶּׁקֶר לְבַלְתִּי הוֹעִיל: הַגִּבּוֹר רָצַח וְנָאֵף וְהַשֹּׁבֵעַ לַשֶּׁקֶר וְקָטַר לַבָּעַל וְהַלֵּל אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרֵים אֲשֶׁר לֹא יִדְעָתֶם: וּבְאַתֶּם וְעַמְדָתְכֶם לִפְנֵי בַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו וְאַמְרָתְכֶם נִצְלָנוּ לְמַעַן עֲשׂוֹת אֵת כָּל הַתּוֹעֲבוֹת הָאֵלֶּה: הַמְעַרְת פְּרָצִים הִנֵּה הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו בְּעֵינֵיכֶם גַּם אֲנֹכִי הִנֵּה רְאִיתִי נָאִם ה':

כאשר ירמיהו משווה בין חורבן משכן שילה לחורבן בית המקדש - הוא מגלה לנו למעשה את סיבת חורבנו של משכן שילה: גם שם היתה התפיסה של 'היכל ה' בעוכרי המקדש, והיא הביאה בסופו של דבר לקלקולו. ייחוסה של תפיסה זו לעלי הכהן בפסוק זה, כאשר הפסוק מתאר אותו יושב על הכֶּסֶּא על מזוֹזַת הֵיכַל ה', מהווה הקדמה לדברי הנביא בהמשך, בהם יטיל עליו הקב"ה בפירוש את האשמה לחורבן המשכן. בכל זה, נרחיב אי"ה במקומו.

חנה, לעומתו, מביאה איתה את הבשורה של בית ה', וממילא את הבאתו של שמואל לעולם שתביא בסופו של דבר לבנין בית המקדש. חנה תקדיש את שמואל לבית ה', לתקן את היחס אליו ואת תפקידו בעם ישראל. אמנם, את משכן שילה כבר לא היה ניתן להציל; אך כאן נבנו היסודות הרעיוניים של בית המקדש בירושלים, שיבואו לידי מימוש בכל חייו של שמואל, שיתקן את הנהגת עם ישראל, את החיבור בין הקדש והחול ובין הפנים והחוץ (כאשר נלמד אי"ה לאורך הספר), ובפרט בסוף הספר, כאשר נבחר מקום המקדש מחדש, לבנות אותו באופן מתוקן (ואף שסופו של בית ראשון היה כמשכן שילה, מכל מקום יסודותיו הם נצחיים, שהרי ירושלים עומדת בקדושתה לעולם ועד. וכשיבנה בית המקדש הנצחי, במהרה בימינו - יבא דבר זה אל תיקונו השלם).

בית ה' מול היכל ה' לענין האכילה השתיה, והלינה שם

חנה אינה הראשונה שקראה למקום המקדש "בית ה'". יעקב אבינו כבר אמר "אין זה כי אם בית אֱלֹהִים"¹, וכפי שעמדו על כך חז"ל:

1. ראה גם במה שהרחבנו בענין בספר "להתהלך" על חומש בראשית, על פסוק זה.

מאי דכתיב והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב וגו', אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק? אלא: לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר אשר יאמר היום בהר ה' יראה, ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה. אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר ויקרא את שם המקום ההוא בית אל. (פסחים פח, א)

כוונת חז"ל היא בוודאי, שלכל אחד מהאבות התגלה המקדש באופן אחר, ולכן הוא קרא לו בשם המתאים לאותה התגלות. מקום המקדש התגלה לאברהם כהר, וליצחק כשדה, וליעקב כבית. פירוש הדבר, שיעקב זוכה כבר לראות את המקדש עצמו, על ידי הגילוי המפעים של "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה", כמקום המחובר בין שמים לארץ.

כיצד התגלה ליעקב מקום המקדש כבית דווקא? משום שההתגלות באה לו תוך כדי לינה במקום, כשהקב"ה התגלה אליו בחלום הלילה. הלינה של יעקב אצל ה', אם כן, היא זאת שהפכה את המקום לבית: כאשר המקום משמש לבית עבור האדם, אזי הוא משמש כבית עבור האל. הלינה של יעקב העלתה את מקום המקדש מ'הר' ו'שדה' ל'בית': בהר ושדה לא ניתן לישון, משום שהמקום אינו מוגן ואינו נעים ללינה; אין כאן מקום של חיים ממשיים, וממילא אין כאן מקום לחיבור של שמים וארץ.

לעומת זאת, אכילתה של חנה במקום המקדש מעלה אותו מ'היכל' ל'בית'. מארמון שהקב"ה מסתגר בו, ואין בו מקום לאדם, ובוודאי שאינו מיועד לצרכי האדם - לבית, שהוא מקום אוכל ושותה בו לפני ה'.

וּשְׁמוּאֵל שָׁכַב בְּהֵיכַל ה' אֲשֶׁר שָׁם אֲרוֹן אֱלֹהִים

נסיים את מאמר זה עם הפסוק "וַיָּרֶם אֱלֹהִים טֶרֶם יִכְבֶּה וּשְׁמוּאֵל שָׁכַב בְּהֵיכַל ה' אֲשֶׁר שָׁם אֲרוֹן אֱלֹהִים". (להלן ג, א). עוד נעמוד על פסוק זה במקומו, ונבאר מה כוונת הכתוב בתיאור זה; נתייחס כאן רק לביטוי "הֵיכַל ה'", שנראה כחזרה ליחס של עלי הכהן, ולא כיחס של בית ה', כחנה אמו של שמואל.

אולם ניתן לומר שהיא הנותנת: הכתוב מתבטא דווקא באופן הזה, כדי לבטא את החידוש של שמואל, שגם בהיכל ה' עצמו יש מקום לאדם, עד כדי כך שניתן לתאר את שמואל כ"שֹׁכֵב בְּהֵיכַל ה' אֲשֶׁר שָׁם אֲרוֹן אֱלֹהִים". העובדה ש"שָׁם אֲרוֹן אֱלֹהִים" ומקום השראת השכינה, עדיין מאפשרת לאדם לחיות באותו מרחב. זוהי סגירת מעגל בשינוי של היחס למשכן. מול עלי, שהוא יֹשֵׁב עַל הַכֶּסֶּא עַל מְזוֹזַת הֵיכַל ה', ניצב שמואל - שֹׁכֵב בְּהֵיכַל ה'.